

Mavricij Zgonik

STVARNE IN SPOZNAVNE STRUKTURE ZGODOVINE S POSEBNIM VIDIKOM NA UČNI PROCES

Gornji naslov je dokaj širok in bi se lahko nanašal na pouk zgodovine na različnih stopnjah. Zaradi problematike, ki jo zahtevata tako izbor in razporeditev učne snovi kot njena didaktična aplikacija v šolah II. stopnje, se ozira predvsem na pouk zgodovine v reformiranem izobraževanju, zlasti še v prvih dveh letih. Kot je znano, sta tu položaj in vzgojna vloga zgodovine nekoliko drugačna kot dosedaj, tako po zasedbi in številu učnih ur, po smotrih in nalogah, kot po snovno stvarnem izboru, še bolj po njeni didaktični aplikaciji, da ne govorimo o še mnogo širših in poglobljenejših splošnih in pedagoških nalogah. Učni smotri so globlji in pestrejši.

Izbor in razporeditev učne snovi postajata mnogo pomembnejša in imata studioznejšo relevantno, med drugim zahtevata tudi znatno večje upoštevanje višjih, to je »novih« didaktičnih načel. To so poudarili tudi referati in sklepi o položaju pouka zgodovine v usmerjenem izobraževanju na obeh zadnjih jugoslovanskih kongresih zgodovinarjev leta 1977 v Novem Sadu¹ in leta 1978 v Banja Luki.²

Učnovzgojna in didaktična problematika zgodovine se pogloblja že s tem, da prehajamo iz evropocentričnega izhodišča na širši tematsko globalni obče zgodovinski program in nivo. Pred nami je zato širša problematika, ne samo snovno zgodovinska, temveč tudi pedagoška, kibernetična in didaktična. Prvič imamo v naši učni praksi opravek z zgodovino sveta, ne pa več z običajno svetovno zgodovino. To ni več »Weltgeschichte« ali »Zeitgeschichte«.

Od več ali manj dogodkovne, do sedaj običajne, premočrtne zgodovine prehajamo k pouku genetično strukturne zgodovine. To terja tako od učitelja zgodovine kot tudi od učencev znatno močnejšo miselno analitično in aplikativno sposobnost, poglobljenejše analitično sintetične operacije že izgotovljenih zgodovinskih pojavov in procesov. Vse kaže, da prehajamo tudi k eksemplarno problemskemu pouku zgodovine z vsemi pozitivnimi in mogoče tudi pomanjkljivimi posledicami. Ob tem se nam odpirajo širši novi didaktični problemi.

I. 1. Tu se ne bi toliko dotaknili vprašanja izbora in razporeditve učne snovi, temveč bolj tistih strani, ki jih odpira novi položaj zgodovine v usmerjenem izobraževanju, to je zlasti zahteve po pouku v smislu sposobnosti analize zgodovinskih pojavov in procesov ter njihove geneze in kompleksnega razumevanja. To poudarja tudi najnovejši učni načrt za zgodovino v 1. fazi usmerjenega izobraževanja v osnovnih smotrih in nalogah pouka zgodovine.³ Med drugim posebej omenja spoznavanje in dožemanje sprememb, procesov in dogajanj, problemov in dialektičnih nasprotij, spoznavanje zgodovinskih zakonitosti in razvijanje kritičnega ovrednotenja

¹ Zaključki historičara Jugoslavije o položaju nastave historije, Nastava povijesti, 1978/1, Zagreb 1978.

² B. Grafenauer, Problematika izrade programa istorije kao obaveznog predmeta usmerenog obrazovanja u reformiranoj školi, Pouk zgodovine, 1979/1, Zagreb 1979.

³ Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju, Zavod SS Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1979.

procesov in pojavov ter spoznavanja izhodišč oblik, procesov, pojavov in nasprotij sodobnega sveta. To vse pomeni »uspešno iskanje in razumevanje zgodovinskega mehanizma odnosov zakonitosti različnih vrst«. ⁴ Pomeni pa tudi iskanje in genezo stvarnih in spoznavnih struktur zgodovine na eni strani ter razvijanje in uvajanje višjih didaktičnih elementov na drugi strani.

V zvezi s prej poudarjenimi splošnimi in le bežno navedenimi opažanji in zahtevami naj opozorimo na nekatere učne enote in teme oziroma na program zgodovine v usmerjenem izobraževanju, kot jih je navedel na kongresu v Banji Luki B. Grafenauer. ⁵ Njegove predložene teme niso želele biti postulat, temveč le izhodišče za sestavo podrobnejšega učnega načrta za prvi dve leti. Njihovo prilagojenost in utemeljenost v smislu osnovnih nalog in smotrov bo pokazala učna praksa. V prej nakazanem smislu so podrobneje diferencirane v novem učnem načrtu. Za nas so zanimive za nadaljno razmišljanje, kot so tudi dovolj realne in vzpodbudne za didaktično aplikacijo.

Grafenauerjeve učne teme so drugačne kot so bile v dosedanji učni praksi v obeh razredih II. stopnje izobraževanja in kot je razporejeno preizkusno gradivo zgodovine za učence pedagoških gimnazij, ki še vedno v mnogočem spominja na tradicionalni izbor in razporeditev. Navajam jih globalno in le v informacijo.

Težišča populacije v zgodovinskih epohah in prostorih (npr. koncentracija prebivalstva, migracije, etnične spremembe, metanastatična gibanja); osnovne spremembe geografske slike sveta; odnosi med razvitim in nerazvitim svetom po obdobjih; ekonomska stanja; delitev dela in sveta po različnih obdobjih, razvoj delovnih sil; centri, vplivi in stopnje civilizacij; razvoj velikih sil po obdobjih in geografskih prostorih; kolonialna eksploatacija; integracijski dejavniki v družbenem življenju; nadgradnja in razvoj po obdobjih; izobrazba, tehnika, promet, informacije itd.; povezovanje družbenih oblik in njihova tehnika po obdobjih; razredne borbe in revolucionarna gibanja po epohah; politični in pravni sistemi, itd.

2. Navedene učne teme oziroma enote so analitično kompleksne narave ter globalno usmerjene v dveh komplementarnih dimenzijah. To je planetarna in totalna zgodovina sveta, ne pa nekdanja tradicionalna svetovna zgodovina ali pa celo privilegirana vojaško-politična zgodovina. ⁶ Podobne zahteve srečavamo v nekaterih naprednih didaktičnih sredinah tudi drugod po svetu. Njihovo posredovanje bo zahtevalo izogibanje vsakega izoliranega in zgolj teoretičnega prikazovanja, ki ne razvija dovolj zgodovinskega mišljenja. Kot vidimo, so prej imenovane enote (po Grafenauerju teme) komparativne in sinhronizirane. Nadaljna njihova značilnost je tudi, da so uokvirjene po zgodovinskih epohah in geografskih prostorih ter niso prikazane kot doslej zgolj po obliki izoliranih tematskih prikazov.

Njihove osnovne konture so ohranjene v novem učnem načrtu za 1. fazo usmerjenega izobraževanja. Učne enote so seveda tu podrobneje razdeljene v učne teme, specificirane po razpoložljivosti učnega fonda ur, zato jih srečavamo tudi v drugih naslovih. Naj to pokaže sledeči primer.

Učna enota Svet v dobi odkritij in reformacije se deli v tri večje učne teme:

a) Svet pred velikimi geografskimi odkritji ter kulturni in tehnični napredek kot pogoj zanju.

⁴ B. Grafenauer, *ibidem*.

⁵ B. Grafenauer, *ibidem*.

⁶ J. Poissac — Niel, *Technologie éducative et histoire*, Paris 1973.

- b) Druga ekspanzija islamskega sveta in velika geografska odkritja 15. in 16. stoletja.
- c) Politična podoba sveta konec 16. stoletja in njegovi konflikti. Razredni boji v 16. stoletju in reformacija.

II. 1. Takšen izbor in takšna razporeditev navedene učne snovi sta v naši šolski zgodovini novum, pedagoško didaktično dokaj revolucionarna. Za njeno uspešno povezovanje in razumevanje v smislu marksistično dialektičnega mišljenja prikazujejo na zgodovinskih primerih »konkretno zgodovinsko snov v obliki celovitosti zgodovinskih pojavov«, za kar sta med drugim nujni poseganje in razvijanje ter raba višjih intelektualnih sposobnosti, zlasti še geneze in aplikacije »višjih didaktičnih elementov«.

Dogmatiziranje fakticizma, zgodovinskih dogodkov in dogajanj, kar je bilo značilno za starejši pouk zgodovine, zamenjuje genetično kritični pouk zgodovine. Značilnost starejše šole in tudi mnogih sedanjih učbenikov zgodovine je med drugim to, da so pogosto prikazovali »zgodovino kot v sebi zaključeno preteklost«. ⁷ Njena prvenstvena naloga je bila posredovati »objektivna zgodovinska fakta in dogajanja ter v dokončno fakticiteto povzdignjene zgodovinske zaključke«. Zgodovina kot polje odprtih dogajanj in nezaključenih možnosti je ostala učencem pogosto zakrita.

Če prevladuje v obvezni osemletni šoli tuintam še starejše koncipiranje zgodovine na bazi dogodkovne zgodovine ob zavestnem izogibanju pozitivizma in objektivizma, je v I. fazi usmerjenega izobraževanja že prilika preiti na osnovi doseženega stvarnega predznanja h kritičnemu in analitično-genetičnemu, celostnemu pouku. Koncept zgodovine kot znanost, ki smatra zgodovino le kot zaključeno preteklost, kot zbir objektivno (pozitivistično) ugotovljenih in kronološko urejenih podatkov in informacij, ki pa je zavisna od naše zavesti ter vsakokratnih družbenopolitičnih odnosov in interesov, je težko vskladiti z današnjo družbenopolitično stvarnostjo tako v meščansko demokratični in še bolj v socialistični družbeni stvarnosti. Ravno tako napačno bi bilo omejevati se le na sodobno zgodovino. Graditev dialektičnega, marksističnega mišljenja je možna na področju zgodovine »le ob globinski analizi in genezi v historiografiji že ugotovljenih dejstev in procesov ter ne zgolj z izhajanjem iz že v naprej odrejenih, osamljenih socioloških in drugih tem in teoremov.« ⁸

2. Za dosego tako zastavljenih pedagoško didaktičnih učnovzgojnih smotrov smatramo, da je eden predpogojev, da vemo, kje in kdaj ter v kakšnem sklopu se v konkretnem zgodovinskem dogajanju končuje »dogodkovna« in kje in kdaj začenja »strukturna« zgodovina. To odkriti ni lahko. Stvarne elemente zgodovinskih dejstev in dogodkov morejo ugotoviti učitelj in z njim učenci mnogo lažje kakor spoznavno analitične strukturne elemente. Če poenostavimo, bi se na prve nanašale vprašalnice in izhodiščni vidiki, kot npr. kdo, kaj, kje, kdaj, kateri, kako, enostavni vzroki in hitro evidentne posledice, kvantitetne spremembe, enostavni vidni učinki, površinske okoliščnosti. Pri odkrivanju drugih, to je notranje spoznavnih struktur in povezav bi prišle v poštev vprašalnice in izhodiščni vidiki, kot npr. kakšen, zakaj, čemu, s kakšnim namenom, ne takoj opazni, to je globlji vzroki in posledice, dalje pomen, pogoji, motivi, razne kvalitete spremembe, kritični konflikti, gonilne sile, dialektična, notranja nasprotja, razvoj, proces, problemi, vloga faktorjev, družbeno okolje, vloga in pomen zgodovinskih akterjev itd. Omenjeno razlikovanje različnih vprašalnic in

⁷ A. Kühn, Einführung in die Didaktik der Geschichte, München 1977.

⁸ B. Grafenauer, ibidem.

izhodišč je dokaj poenostavljeno in mišljeno bolj v oporo učitelju zgodovine. Vsekakor se kritični prikaz preteklosti ne zadovoljuje le z doseženim spoznanjem stvarnega zgodovinskega fonda, temveč išče novo, sprašuje kritično, v celoti. Odvisno je od dovolj zgodnje teoretsko intelektualne miselne sposobnosti in sproščenosti, tako učitelja kot učencev. Pri tem imamo opravka z različnimi zavorami. Med drugim se nam kdaj pa kdaj vsili »bojazen«, ali ne bi na ta način zgodovinski dogodki izgubili svojo splošno veljavno avtoriteto; temu pa zopet individualno botruje »bojazen pred družbenimi, političnimi in drugimi spremembami«. Čim bolj bomo sposobni razvijati nujnost razlikovanja med dogodkovno in strukturno zgodovino in čim prej bomo sposobni genetično analizirati zgodovinska fakta in zgodovinske procese v njihove stvarne in strukturne elemente, tem uspešnejši bo pouk zgodovine, tem bolj bo odgovarjal zahtevam zastavljenih učnih smotrov in nalog v I. fazi usmerjenega izobraževanja.

3. Objektivna zgodovinska resnica ne pride v zavest zgodovinarja kot »blisk«. V tem se razlikuje od znanstveno ugotovljenih resnic in dejstev drugih eksaktnih znanosti. Težave so v tem, da zgodovinskih dejstev in resnic ne moremo »verificirati«. Tako zgodovinar kot znanstvenik kakor zgodovinar kot učitelj zgodovinska dogajanja »obnavlja«, »rekonstruira«, »oživlja«, prvi v historiografiji, drugi pedagoško didaktično v mislih, predstavah in čustvih pred in v učencih.

Ob razpoložljivosti kvalitetnih virov, njihovem kritičnem pretresu in njihovi uspešni interpretaciji ni problem dognati faktološko natančnost. Pri tem pa gre za pravilno doziranje faktov, za njihovo ovrednotenje v konkretni situaciji, okolju in času. Vprašanje pa je, kdaj se temu približamo, kdaj to dosežemo. Odgovor je težko podati. Odvisno je to od mnogočesa. Vsekakor pa je nujno, da poznamo in analiziramo zgodovinska fakta, dogajanja in procese v njihovem kompleksu. Pri tem je treba upoštevati prisotne inkorporirane značilnosti, ki se pojavljajo kot aktivni dejavniki. Naj v naslednjem opozorim le na nekatere med njimi.

III. 1. Zgodovina je mnogodimenzionalna. Zgodovinsko dogajanje je zbir součinkovanja različnih komponent. Naj naštejemo samo nekatere: razredno družbeni interesi in strukture, tehnično gospodarski razvoj, politični sistemi, strankarske strukture in frakcije, biološki procesi, pravne norme, ideje in teorije, verski in drugi predsodki, osebni interesi, psihološke reakcije, razne okolnosti, včasih celo »naključja« itd. Omejevali se le na eno komponento ni v skladju z mnogoterostjo, heterogenostjo in povezanostjo zgodovinskih dogodkov. Gre za odkrivanje medsebojnega učinkovanja in vodilnih ali primarnih komponent.

2. Druga bistvena sestavina je zgodovinska kavzalnost, ki pa ni enostavna, temveč sestoji iz cele verige ali svežnja vzrokov in posledic oziroma učinkov. Vzemimo primer, kako je prišlo do velike francoske buržoazne revolucije. Analiza takratnih družbenih dialektičnih protislovij nam odkriva celo vrsto komponent: nepravilnosti Ancien Régimea, razkroj absolutne monarhije, parazitizem vodilnih slojev, gospodarsko politični dvig meščanstva, gospodarska nevzdržnost v državi, slaba letina, kronična finančna kriza, reakcionarnost dvora, neodločnost Ludvika XVI., aktivnost in revolucionarnost pariških množic, prosvetljene ideje in teorije in še kaj drugega. Takšna raznoterost zgodovinskih komponent v enem samem pomembnem zgodovinskem dogajanju zahteva tako od zgodovinarja kot od učitelja, da analizira zgodovinski pojav iz različnih zornih kotov, multi-

perspektivno. Pri tem ima učitelj več pristopov, saj je zgodovinski objekt strukturno tako različen.

Ali primer iz naše novejšje zgodovine. Stara Jugoslavija je razpadla v prvi polovici aprila leta 1941. Vlada in kralj sta zbežala, vojska je bila premagana in je kapitulirala, država je bila okupirana in razkosana. To je zgodovinska stvarnost, ugotovljena zgodovinska resnica. Njeni strukturni elementi pa se nam odkrivajo le ob genezi pojava, ob analizi in ugotavljanju pravih vzrokov za to.

Kot je znano, so vzroki za razpad Predaprilske Jugoslavije različni in raznovrstni ter segajo v različne sfere. Naj naštejemo nekatere: slaba pripravljenost takratne jugoslovanske vojske, zastarelost oborožitve, notranja nezadovoljnost narodov in narodnosti, obkoljevanje države po fašističnih sosedih, nesposobnost in protiljudska politika vodilnih oblastnikov, neizkuščenost vladarja, globoka razredna nasprotja in protislovja, nizka gospodarska produktivnost in izkoriščanje delovnih množic, angleško diplomatsko vmešavanje, kapitulantska politika režima, Hitlerjevi gospodarsko politični načrti v jugovzhodni Evropi, petokolonaško rovarjenje itd., itd. Kateri vzroki med njimi so primarni, kateri so pomembnejši?

3. Kavzalnost je v zgodovinskem dogajanju reversibilna. Vodilna družbena plast oblikuje in določa vzgojne ukrepe v skladu s svojimi razrednimi, oziroma družbenogospodarskimi interesi, ne samo v vzgoji in izobraževanju, temveč tudi v politiki, informacijah in ostalem družbenopolitičnem življenju, to vse pa učinkuje nazaj kot *causa movens* tudi na oblike in mišljenje družbe. V zgodovini imamo torej popravek s sozavisnostjo ali interdependenco pojavov. To je nadaljni bistveni znak oziroma notranja sestavina konkretne zgodovinske resničnosti. Le enosmerna vzročnost je vprašljiva. Naloga zgodovinarja strokovnjaka in pedagoga je, da analizira in pravilno ovrednoti medsebojno sozavisnost notranjih elementov.

To seveda ni enostavno. Njihovo kompliciranost ustvarjajo različne gonilne sile ali dejavniki zgodovinskega dogajanja. Obravnavati jih je treba v treh različnih smereh: v družbenih slojih, plasteh in skupinah, to je v množicah delovnih ljudi in delovnih odnosih, dalje v vlogi vodilnih osebnosti ter v izvenosebnih razmerah in silnicah dialektičnih protislovij.

4. Ena težjih nalog notranje diferenciacije in geneze med dogodkovnimi in strukturnimi sestavinami je tudi ugotavljanje pomena delovnega območja in razmerja med individualnimi in splošnimi, med posameznimi in obćimi pojavi. Kljub obstoju nešteto posameznih dogodkov je zgodovina prepletena tudi z raznimi strukturami, ki pa niso konstantne kategorije, temveč so pogojno spremenljive. Zlasti sodobna zgodovina jih nakazuje nič koliko. Samo zaradi pregleda in osvežitve naj jih nekaj naštejemo: različne državne oblike in sistemi, politične strukture, stranke, frakcije in politične grupacije, revolucionarne organizacije, oblike mednarodnih organizacij, pravne in ustavne oblike, tehnično gospodarske proizvodne organizacije, sindikalne organizacije, gremiji in zbornice, ukrepi omejevanja med javno in privatno sfero, funkcije političnih elit, transnacionalne in supernacionalne združbe, vojaški bloki, konservativni in emancipatorični sistemi itd., itd. Ko jih odkrivamo, ne gre toliko za enostavno individualizacijo ali generalizacijo zgodovinskih pojavov, temveč bolj za njih spoznavanje, osvetlitev in ovrednotenje njihovih posebnosti in funkcij, njihove povezanosti in medsebojnega učinkovanja.

5. Temu se pridružuje eno bistvenih vprašanj: ugotovitev pomena in vloge ter družbenega mesta zgodovinskih osebnosti. Znano je, da morejo

močne zgodovinske osebnosti vtisniti pečat svoji dobi, vendar sami ne ustvarjajo zgodovine, nosi jih tok družbenih sil, ki se mu pokoravajo. Nujno je, da njihovo vlogo pravilno ovrednotimo, da jih ne bi potencirali in v njih videli edini ali glavni vzrok določenih akcij in posegov v zgodovinska dogajanja. Mimo njih ne moremo, saj morejo biti pomembni dejavniki celo njihove psihofizične anomalije ali patološke motnje. Primerov v zgodovini je veliko. Na konferenci v Jalti je bila npr. Rooseveltova težka bolezen okolnost, ki je njega in domače ter zahodne zaveznike zadrževala, da niso odločneje nastopili proti Stalinu in njegovim povojnim načrtom. Bolezni in druge težke telesne in duševne motnje ter osebne ambicije velikih osebnosti morejo soodločati v njihovem političnem ravnanju ter sodijo »med priznane slučajnosti ali v nadgradnjo, ki v okviru splošnih družbenogospodarskih pogojev celo odločilno vplivajo na potek zgodovine«⁹ oziroma dogajanj.

IV. 1. Geneza zgodovinskih dogajanj se pogosto zaplete v zvezi s pojavom zgodovinskih situacij in zgodovinskih odločitev. Oba pojava sta v recipročni zvezi. Pojav kritične situacije nastane v konkretnem zgodovinskem trenutku, ko se javljajo napetosti med obstoječimi danostmi in na obzorju se pojavljajočimi novimi možnostmi akcije, ali če se različni vplivi in učinki srečavajo v skupnem vozlišču, tako da izhod ni trenutno še viden.¹⁰ V tem primeru se javlja s kakšnim novim aktom zgodovinska odločitev, s katerim se reši zaplet. Takšne odločitve imajo velike učinke in zadevajo tako posamezne osebnosti kot skupine, sloje, razrede, narodnosti. Pred takšno zgodovinsko odločitvijo je bil npr. general Maister, ko se je leta 1918, pet minut pred dvanajst, odločil razorožiti nemško zeleno gardo v Mariboru, ali ko se je leta 1941 KPJ odločila, da pokliče v boj proti okupatorju jugoslovanske komuniste in druge svobodoljubne Jugoslovane. Pomembna zgodovinska odločitev je bil nastop KPJ proti kominformburoju, ali ko so decembra leta 1941 ZDA stopile v vojno proti Hitlerjevi koaliciji. O zgodovinskih odločitvah moremo govoriti takrat, ko vnesejo v nadaljni razvoj kvalitetne spremembe in imajo pri tem določeno zgodovinsko težo.

2. Težka je naloga zgodovinarja, ko odkriva neskladnosti ali diskrepance med motivi in namerami (intencijami) na eni ter posledicami, učinki in rezultati na drugi strani. Število dejavnikov je v določenem zgodovinskem dogajanju pogosto tako veliko, da jih je težko pravilno izmeriti, ovrednotiti ali taksirati. Zgodovinske intencije se pogosto koordinirajo pa tudi medsebojno odbijajo. Takšna analiza notranje strukture zahteva od učitelja, še bolj od učencev dvojno mero miselne teoretične sposobnosti.

3. Tesno povezani so s prej ugotovljenimi strukturnimi sestavinami zgodovinski konflikti. Brez njih si težko predstavljamo zgodovinsko preteklost; pogosto so celo njeno jedro. Dokler obstojajo različni družbeno razredni, politični, gospodarski, skupinski ali osebni protislovni interesi, so konflikti nujni, saj se vsak zase želi uveljaviti. Nastajajo v realnih življenjskih razmerah, polnih protislovij; v njih živimo in se želimo afirmirati. Konflikti v zgodovini so zavestni ali podzavestni, objektivni ali subjektivni. Izvor interesov in konfliktov je različen. Zgodovinsko pomembni so tisti, ki izhajajo iz prenapetih družbenoekonomskih, političnih ali ideoloških sfer. Njihovo aktivnost in željo po uveljavljanju v družbenoekonomskem in političnem življenju imenujemo z običajno besedo politika. Kon-

⁹ P. Accoce - P. Rentschnik, Bolezni velikih, Ljubljana 1971 (Milan Apih v predgovoru).

¹⁰ J. Rohles, Umriss einer Didaktik der Geschichte, Göttingen 1971, str. 43.

flikti in različni družbeni interesi so osnovno zgodovinski vzorci ali vzgledi, ki jih srečavamo zlasti v politični zgodovini.

V. 1. Nasprotja interesov med antagonističnimi razredi in družbenimi sloji zasledimo v razredni borbi. V njej se odražajo dialektična nasprotja med proizvajalnimi silami in proizvajalnimi odnosi, zato ima bistveno vlogo v družbenem razvoju. Mirjana Grossova vidi v razredni borbi »določeno stopnjo genetično strukturnega zakona, ki prikazuje, kako se razvijajo v družbi, ki jo sestavljajo razredi z nasprotujočimi interesi, antagonistične težnje po ohranitvi oziroma spremembi obstoječih proizvajalnih odnosov.«¹¹ To odkrivati je ena bistvenih nalog tako zgodovinarja kot strokovnjaka kakor zgodovinarja kot učitelja in z njim vred tudi učencev.

2. Ena najpomembnejših notranjih prvin v zgodovini je pojav revolucionarnih gibanj in revolucij. Kot kvalitetni dialektični preskok so najradikalnejše oblike naprednih družbenih sil v želji po prodoru in političnih spremembah v konkretnem družbenem antagonističnem spletu. To je pogosto edina in zadnja možnost, ultima ratio, tlačeni, izkoriščani ali podrejeni družbenopolitičnih sil, da se rešijo krivične prisile. Neizbežna je, ko se želje in hotenja eksploatiranih in tlačeni v okviru nazadnjaških družbenih sil ali sistemov, ki so se usidrali in obvarovali svoje pozicije, z mirnim razvojem ali evolucijo ne morejo spremeniti. Nujnost revolucionarnih sprememb je skladna s skepso o nevzdržnosti obstoječega sistema. Revolucionarna gibanja kot zavestno organizirano hotenje po nujnih spremembah obstoječih zaviralnih, zaostalih družbenopolitičnih ali gospodarskih odnosov in razmer, naj bodo krvava ali nekrvava, kratkotrajna ali dolgotrajna, imajo kvalitetne učinke in posledice.

Poleg revolucij, ki so vodene zavestno po kakšni politični instanci, poznamo v zgodovini še druge pomembne kvalitetne preskoke, tako v razvoju proizvajalnih sredstev in sil, temeljite spremembe tehničnega značaja, tim. industrijske, agrarne, tehnološke revolucije. V obojnih revolucionarnih pojavih ali gibanjih se ljudje osvobajajo politične ali družbene prisile in postanejo zavestni oblikovalci zgodovine, kritični do preteklosti in zavestno usmerjeni v sedanost in prihodnost. Pogosto pričanja z zmagovito revolucionarno borbo tudi novo zgodovinsko obdobje, nova zgodovinska epoha.

3. Zgodovina je nenehno nastajanje in odmiranje, zato je v strukturni analizi zgodovinskih pojavov in dogajanj genetični pristop eden najbistvenejših zgodovinsko analitičnih aspektov. Zgodovinsko povezanost odkrijemo kot kavzalno verigo, če sledimo nastanku pojavov skozi razne stadije razvoja. Genetični način opazovanja konkretne zgodovinske danosti skozi razne faze razvoja iz retrospektivne analize liči opazovanju drevesnih letnic, ki vsaka zase odmre pa preide v nov drevesni krog. Historična geneza dobiva na ta način svoj pomen in prepričevalno moč.

Razumeti razmah in zmago OF na Slovenskem in NOB v celotni Jugoslaviji v vseljudsko osvobodilno revolucionarno gibanje v različnih dimenzijah pomeni tudi globoko analitično poseči nazaj v obdobje stare Jugoslavije do njenega samega nastanka in Vidovdanske ustave, najmanj pa do l. 1937. Sam propad in razkosanje Predaprilske Jugoslavije in poraz kraljevske jugoslovanske vojske z okupacijo vred še ne zadošča za razumevanje nastanka obeh zmagovitih revolucionarnih gibanj. Potrebna sta retrospektivno poznavanje in temeljita geneza globokih protislovij v takratnih razmerah, gospodarskih, razrednih, političnih, nacionalnih ter revolucionarnega

¹¹ Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1979, str. 227.

gibanja okoli KPJ. To šele odgrinja prave vzroke za nastanek, razmah in zmago osvobodilnega gibanja.

Vzpon nacionalsocialističnega gibanja v Weimarski Nemčiji je težko razumeti brez poznavanja oziroma analize notranjih protislovij in družbeno-gospodarskih razmer od Versajskega mira naprej, brez temeljite vzročne geneze mnogovrstnosti.

4. Bistveno za diferenciacijo med dogodkovnimi in strukturnimi elementi je tudi spoznanje o njihovi časovni povezanosti. Zgodovinski pojavi dobivajo nespremenljivo svojstvenost iz njihove pripadnosti k določenemu časovnemu obdobju. Pogojeni v tem smislu in razpeti v koordinatnem sistemu časovno določenih možnosti omogočajo časovno zgodovinsko zavest, ki pozna dvojno relativnost, omejenost lastne perspektive s spoznavanjem in razumevanjem preteklosti.

Na vprašanje, ali obstoja kakšno merilo oziroma kakšen parameter, s katerim bi mogli meriti zgodovinski čas, je težko odgovoriti. Najbolj se mu približamo z dialektičnim presojanjem preteklosti. Zgodovina se odvija v dimenziji časov. Čeprav ima mnogo stičnih točk z nekaterimi drugimi družbenimi znanostmi, npr. s sociologijo, politologijo, politično ekonomijo, filologijo in drugimi, ostane le njej lastno bistvo upoštevanje časovnih odnosov, le njej pripadata snopsis in integracija mnogih preteklih dejavnikov in aspektov na določeno obdobje in situacijo, na dogajanja, zbir učinkov in posledic v preteklosti. Specifična naloga zgodovinske znanosti je pojasniti in obelodaniti vsakokratni kompleks silnic ter zapleteni splet verižnih učinkov v konkretnem zgodovinskem razvoju.

VI. Kaj naj rečemo za sklep? Navedeni in le bežno pojasnjeni notranji spoznavno strukturni elementi, o katerih smo spregovorili bolj v osvežitvev in informativno v zvezi z zastavljenimi učnimi smotri v pouku zgodovine, zlasti v usmerjenem izobraževanju, so pri analizi zgodovinskih faktov in dogajanj »najnavadnejši« in najpogostejši. Običajno se pojavljajo v asociacijah in skupinah. Podrobnejša analiza bi seveda odkrila še druge notranje elemente, nekatere med njimi bi težje razmejili.

Odkrivanje spoznavno strukturnih sestavin omogoča v razliko od le stvarnih sestavin uspešnejšo notranjo diferenciacijo pojavov. Ne pomenijo le uspešen korak za boljše razumevanje stvarno spoznavnih pojavov, temveč imajo tudi veliko didaktično vrednost in prispevajo k pridobivanju zgodovinskega mišljenja. Iz njih izhajajo tudi posebna didaktična načela, ki so v dosedanjih metodikah in didaktikah premalo poudarjena. Kot vidimo, imata zgodovinska znanost in posebna didaktika zgodovine skupne teoretične osnove in skupno notranjo logiko. Zgodovina v šoli naj bo strukturirana po didaktičnih načelih in vidikih, ki se skladajo s strukturnimi elementi zgodovine kot znanosti.

Ob odkrivanju posameznih spoznavno strukturnih sestavin ter njihove notranje povezanosti na konkretnih zgodovinskih faktih postaja pouk zgodovine kvalitetnejši. Na takšnih tendencah in izhodiščih sloneči didaktično metodični koraki omogočajo tudi uspešnejšo pot k operacionalizaciji pouka in njegovi kontroli. Takšno usmerjeno didaktično delo izzove v učencih kritično mišljenje in postopoma tudi osvajanje zgodovinske zavesti. To pa je tudi eden od osnovnih ciljev oziroma smotrov zgodovine v šoli.

Če na zgodovino v šoli gledamo v preteklost strukturno in usmerjeno v prihodnost, mnogo lažje premagujemo didaktično prenatrpanost in zgodovinski fakticizem. Z odkrivanjem in razvijanjem višjih didaktičnih elementov na bazi notranje diferenciacije med stvarnimi in spoznavnimi

strukturami uspešneje razvijamo motivacijo učencev za osvajanje zgodovinskih spoznanj in zakonitosti. S tem zožujemo eventuelne diskrepance med zgodovino kot znanostjo in zgodovino v šoli. Lažja, preglednejša in dostopnejša postaja učencem tudi kronologija. Dosedanjo prevladujočo kvantitativno časovno zaporednost uspešneje nadomešča kvalitetnejše časovno merjenje. Takšen način didaktičnega dela pa zahteva med drugim mnogo bolj kot doslej intenzivnejše intelektualno in kritično angažiranje tako učitelja zgodovine kot učencev.

Zusammenfassung

SACHLICHE UND STRUKTURELLE ERKENNTNISSE DER GESCHICHTE IM GESICHTSPUNKTE DES LEHRPROZESSES IN GESTEUERTER BILDUNG

In Verbindung mit neuer Auswahl und Anordnung des geschichtlichen Lehrstoffes in der ersten Phase der reformierten gesteuerten Oberstufe behandelt der Autor die Notwendigkeit einer vertieften Differenzierung der sachlichen und strukturellen Erkenntnisse. Die Lehreinheiten und Lehrthemen sind im neuen Lehrplan der Geschichte analytischer und komplexer Natur. Die soll keine traditionelle Weltgeschichte, sondern eine neue, planetare und totale Geschichte sein. Ihre Behandlung verlangt das Vermeiden einer isolierten und nur theoretischen Auffassung des Stoffes, die kein historisches Denken entwickelt. Sie sind formiert auf Grund historischer Epochen, geographischer Räume und weit wirkender geschichtlichen Erscheinungen und Probleme; nicht wie bislang auf Grund isolierter geschichtlicher Faktologie. Der Lehrstoff wird nun in Gesamtheit dargestellt.

Dazu sind höhere intellektuelle Fähigkeiten, besonders kritische Analysen und Applikationen höherer didaktischen Elemente unabkömmlich. Zur Erreichung dieser pädagogisch-didaktischen Ziele ist eine der Vorbedingungen, wo, wann und in welcher Zusammenfügung endet im konkreten geschichtlichen Geschehen die Ereignis- und beginnt eine Strukturgeschichte.

Der Hauptteil des Traktats behandelt einige innere Strukturelemente, wie: die gegenseitige Auswirkung, leitender Bestandteile, die historische Kausalität, die Abhängigkeit und die Interdependenz, das innere Differenzieren der sachlichen und strukturellen Erscheinungen, die Verhältnisse zwischen Individuellen und Allgemeinen, zwischen Einzelnen und Gemeinsamen, wie die Rolle und Bedeutung historischer Persönlichkeiten.

Eine innere Genese historischer Sachlichkeiten bedeutet auch die Wertung verschiedener Situationen und Erscheinungen im Gesichtspunkte der Entwicklung und Nachwirkungen. Eine schwierige Aufgabe des Historikers ist die Diskrepanz zwischen Intenzionen und Wirkungen für den Einzelfall herauszufinden. Einen wichtigen Stand haben die geschichtlichen Konflikte, verschiedene Interessen zwischen Individuen, Gruppen und Gesellschaften, zwischen antagonistischen Klassen. Nicht weniger wichtig sind verschiedene Triebkräfte, dialektische Gegensätze, Probleme und die Bedeutung geschichtlicher Faktoren und sozialer Umwelt.

Besonders wichtig sind revolutionäre Bewegungen, Revolutionen und andere qualitativen wirtschaftlichen, technischen, ideologischen Veränderungen. Der genetische Zugang ist dringlich mit dem Verständnis zur unentbehrlichen Zeitgebundenheit, kronologischer Richtigkeit und räumlicher Reflexion verbunden, was alles zum Erreichen historischer Bewußtheit notwendig ist. Daraus gehen besondere didaktischen Grundsätze hervor. Die ermöglichen uns im Lehrprozeß didaktische und historische Übersättigung leichter zu überwinden.